

JÓ A HALOTT A HÁZNÁL!

AZ IVÁNCSAI „KOPONYAMASZK”

Az iváncsai „koponyamaszk” (Hajdu Tamás felvétele)

Keszi Tamás

A Balatonőszdön talált rézkori, fragmentált kerámiamaszok. Ezen sincsen nyoma, hogyan használták, viselték

60

A történelem minden korszakában előfordult, hogy embereket, emberi testrészeket temettek el a településeken. Ma már jobbára csak bűncselekmények áldozataival fordul elő ilyesmi, de régebben ennek a szokásnak sokkal változatosabb okai voltak. Nem meglepő tehát, hogy bronzkori településeken is találunk emberi csontvázakat. Ez történt velünk is Iváncsán, ahol 2005-ben az úgynevezett makói és nagyrévi kultúra egyik települését tártuk fel. A teljes temetkezések mellett a település objektumaiban több emberi csontdarabot is találtunk. Ezek között került elő egy Magyarországon mindeddig egyedülállóan számító lelet, egy „koponyamaszk”.

A múltban alig volt olyan emberi közösség, amelyik ne hitt volna a túlvilági életben. Általánosan elterjedt elképzelés volt, hogy az embernek több lelke van, és ezek közül az egyik a halál után is tovább létezik. Ugyanakkor a halottak lelkei minden elképzelhető módon befolyásolhatták az élők sorsát: kedvező vagy kedvezőtlen időjárást okozhattak; se-

A kultúra az a mesterséges környezet, amelyet az ember hoz létre maga körül. Ide tartozik minden tárgy vagy viselkedési mintázat, amit a környezetünktől tanulunk. A régészeti kultúra ennél lényegesen szérelyebb valami: az, ami a föld alatt megmarad. Az őskori kultúrákat gyakran a kerámiaedények alapján különítik el. A különböző régészeti kultúrákat gyakran olyan nép hozza létre, amelyik hosszú ideig lakik ugyanazon a helyen. Valószínű, hogy a makói–nagyrévi–vayai edényeket egymással rokon, de különböző generációkhoz tartozó emberek használták. Dédanyáink „régészeti kultúráját” is (petróleumlámpa, mángorló, lovaskocsi) óriási szakadék választja el a miénktől (halogénizzó, automata mosógép, elektromos autó), mégis rokonok vagyunk.

gíthettek a vadászatokon, háborúkban; megvédehették vagy elpusztíthatták a termést; megbetegíthették vagy meggyógyíthatták az embereket és állatokat; termé-

kenységet biztosíthattak számukra; vagy akár megsúghatták a jövődőt. Az

élők emiatt igyekeztek biztosítani a halottak jóindulatát. Testüket az előírásoknak megfelelően helyezték végső nyugalomra, lelküknek pedig rendszeresen áldozatot mutattak be.

Az emberek életébe „beavatkozó” halott lelke természetesen származhatott olyan embertől is, aki alapvetően a csoporthoz tartozott. Az őstisztelet a Távol-Keleten (Kína, Japán, Korea vagy épp Vietnám területén) ma is igen elterjedt.

A történeti források szerint hasonló elképzelések léteztek az ókori Közel-Keleten (Egyiptomban vagy

Mezopotámiában), valamint az európai népeknél (görögök, rómaiak, kelták) is. Megfelelő szertartással az ellenséges lelkeket is saját szolgálatukba állíthatták azok a „szakemberek”, akik rendelkeztek a megfelelő tudással.

Gyakori elképzelés volt az is, hogy a lélek valamilyen tárgyban lakik a halál után, ami így megkönynyítheti a kapcsolattartást az élők és a holtak között. Különösen alkalmas lakhelynek számított valamelyik testrész, mindenekelőtt a fej, a koponya vagy ezek valamelyik része. Ennek oka meglehetősen egyszerű: valójában arcról ismerjük fel egymást legkönnyebben, de erről olvashatjuk le a másik érzelmeit, érzéseit is. S mivel testünk legmagasabban lévő pontja a fej, kiválóan lehet vele üzenni is, hiszen messziről látszik még nagy tömegben is. Hajviseletünkkel, fejdíszainkkal, arcunk festésével kifejezhetjük egyéni és csoportidentitásunkat is. Ráadásul öt érzékszervünk közül négy kizárólag a fejen található, ezért sem meglepő, hogy szinte minden kultúrában a fejet tekintették az egyik lélek lakhelyének.

A fej ezért gyakori célpontja volt a háborúba induló harcosoknak is. Egyes népeknél (például a törököknél) egyszerű trófeaagyújtássá alakult a fejavadászat, ami csak az ellenség megalázására, megfélemlítésére szolgált.

Vadkanaggyarral kiegészített trófeafej a Marquises-szigetéről. Az emberi szellem erejét a veszeljes vadállat tovább fokozta

Pedig a szokás fő célja eredetileg az volt, hogy a halott ellenség lelkét megszerezzék, saját szolgálatukba állítsák. Sok nép megelégedett a halott skalpjával, amit könnyű volt hazavinni. Mások, így például a kelták, általában az egész fejet levágták. Ezeket gyakran úgy helyezték el otthon, hogy jól láthatóak legyenek. Az aztékok hatalmas faszerkezeteket készítettek, amelyeken úgy sorakoztak egymás mellett az ellenséges fejek, mint gyermekszámológépen a golyók.

„Koponyamaszkokat” azonban már jóval ritkábban találunk. Ezeket olykor modellálták vagy a korábban lenyűzött arcbőrt húzták rájuk vissza. Ilyenkor a csont és a bőr közé szerves anyagot tömtek, hogy a bőr kifeszüljön és életszerűbb legyen. A perui Huarochiri régiójában készült egyik írásos forrásból még azt is

tudjuk, hogy a 16–17. században hogyan használták ezeket a maszkokat a termékenységi rítusok során. Európában a korai újkőkorszaktól kezdve fordul elő szórványosan a tárgy típus. Leggyakrabban a vaskori kelták készítettek ilyeneket. Dél-Franciaországban még olyan kőoszlopokat, gerendákat is találtak, amelyekbe sekély fülkét véstek. Ezekben helyezhették el az agykoponyáról leválasztott „koponyamaszkokat.” De ugyancsak Franciaországból ismert olyan sír is, amelyet nem sokkal a temetés után

Azték koponyamaszk, amelynek a díszítéséhez többféle kőzetet és kagylót is felhasználtak

Perui koponyamaszkok az emberi bőr maradványaival

– valószínűleg titokban – újranyitottak, és a koponyáról lefűrészelték az arcsontot.

Első kérdéseink tehát arra az emberre irányultak, akié az iváncsai koponya eredetileg volt. A temető antropológiai anyagát Hajdu Tamás vizsgálta meg nagyító alatt, s az ő eredményei nélkül csak sötétben tapogatózhatnánk. Az illető talán 20–35 éves férfi lehetett – sajnos minél kevesebb csonttal dolgozhat az antropológus, annál bizonytalanabban tudja megállapítani a halott nemét és életkorát. A csonton pedig nincsen nyoma annak, hogy kést vagy dögevőket használtak volna a lágyszövetek eltávolításához.

Egyébként a makói és a nagyrévi kultúra idején leggyakrabban elhamvasztották a halottakat. A korszak eddig feltárt korhasztásos temetkezéseiben egyelőre nem figyelték meg, hogy koponyát távolítottak volna el a sírból. Ennek ellenére a budai várban két objektumból is előkerült már emberi koponya a nagyrévi kultúra ott feltárt településéről. Ez arra utalhat, hogy ezeket az emberi maradványokat nem a rokonok vagy ősök sírjaiból ásták ki. Viszont több olyan gödröt is tártak már fel a korai és

A régészek általában maszknak (*skull mask*, *Schädelmaske*, *masque faciale*) nevezik azokat az arckoponyadarabokat, amelyekről leválasztották az agykoponyát és többnyire az alsó állkapcsot is. Az elnevezés kissé félrevezető, mert sok lelet esetében nem lehetünk benne teljesen biztosak, hogy valóban maszknak használták-e ezeket a tárgyakat. A szemüregeken gyakran nem lehet átlátni, és nem maradt nyoma a felerősítésnek sem. Az elnevezés egyszerűsége miatt mi most mégis használjuk a kifejezés magyar fordítását, de idézőjellel figyelmeztetünk a bizonytalanságra.

A lágyszövetektől megtisztított koponyát, „koponyamaszkot” számos népjárfajta újraalkotta. A csontra általában viaszt, agyagot, bitument kentek. Ezt a „szobrot” kiegészíthették kagylókkal, egyéb csontokkal. Utóbbiak – például veszélyes állatok fogai – megnövelték a tárgyban lakó szellem erejét.

középső bronzkorból, amelyekben összekötözött kezű, megkínzott, olykor oszlásnak indult halottak maradványait találták. Ilyenek voltak azokban a gödrökben is, amelyeket Iváncsától nem messze, a nagyrévi és az úgynevezett vatyai kultúra temetőjének a szélén tártunk fel. A halott tehát egy másik közösség tagja lehetett, akinek testét egy gödrben korhasztották a gyanítható meggyilkolása után.

A maradványon nem található nyoma annak, hogy a szabadban tárolták volna, így a tulajdonosa valószínűleg gondosan elrejtette azt mások elől. Amikor a fogak kitortek belőle, velük kipattant a felső állkapocsból az a vékony csontreteg is, ami a helyükre rögzítette eredetileg őket. Ez arra utal, hogy a csont már kiszáradt, s a „maszkot” több éven keresztül használhatták. A homlokrész kissé ki is fényesedett az emberi tapintásoktól. Ezekre az érintésekre talán azért került sor, hogy „aktiválják” a benne lakó szellemet/lelket. Könnyen lehet,

Újkőkori „koponyamaszk” a romániai Cârceából

A nagyrévi kultúra korhasztásos sírja Dunaújvárosból (a szerző felvétele)

hogy amikor használatba vették a tárgyat, akkor felidéztek azt is, hogyan szerezte meg azt a tulajdonosa.

Emberi maradványokat egyébként gyakran temettek el olyan helyeken, ahol szükség volt a halotti szellemek segítségére, védelmére: így kapuknál, a házak padlója alatt stb. Esetünkben viszont nem erről lehet szó.

Az iváncsai „koponyamaszkot” valószínűleg nem akarták többé használni, s ezért áshatták végül el. Erre abból lehet következtetni, hogy a „koponyamaszk” összes foga hiányzik. Az elülső fogak, amelyeknek egy gyökere van, maguktól is könnyen kipoptyognak a száraz koponyából. A hátulsó, háromgyökerű fogak viszont nem, ezért ezeket minden bizonytalansággal szándékosan törték ki. Úgy tűnik tehát, hogy az arccsontot fragmentálták, mielőtt elrejtették volna azt. Ezzel pedig talán a lelket akarták „lefegyverezni”. Hasonló szokást kínai közösségekből ismerünk: a temetés után gyakorta kiássák az ősök csontjait, a fogakat kitörik a koponyákból, hogy a holtak lelkei ne ártassanak az élőknek. Hasonló szokásra utalhat az is, hogy Iváncsán találtunk két alsóállkapocs-töredéket is. Közülük az egyik valószínűleg egy férfié volt, a má-

sik pedig bizonyosan egy brutális felépítésű, izmos férfitől származik. Ezeket szintén fragmentálták, és a különböző darabokat egymástól külön temették el.

A feltárt területen csak olyan gödröket találtunk, amelyeket háztartási hulladékkal (állatcsontokkal, cserepekkel) töltöttek föl. A sok töredék között mindössze két olyan csoport volt, amelynek megtaláltuk a teljes csontvázát: emberi nőkéét és kutyákéét. Lehetséges, hogy a település szélén ástott gödrökbe már olyan emberek maradványait temették el, akik valamiért nem számítottak a közösség teljes jogú tagjainak, ezért nem kerülhettek be

a közösség temetőjébe sem. S ugyanebbe

a csoportba tartozhattak a kutyák is,

amikkel ma is különleges kapcsolatot ápolunk. De itt temették el

azokat az emberi testrészeket

is, amelyekre már nem volt

szükség. A bennük lakó szellemek talán nem működtek

megfelelően, vagy esetleg

meghalhatott az a szakember, aki „rendeltetesszerűen”

tudta használni őket.

A „hatástalanított koponyamaszk” tehát végül négyezer évig rejtőzött a földben. Mi megtaláltuk, és megírtuk

a történetét, ami talán az egykori igazság néhány elemét is hordozhatja. Ha újabb,

hasonló leletek kerülnek idővel elő, talán sikerülhet egy még igazabb történetet írniuk

az utánunk következő régészeknek.

Hulladékgyödrében elhantolt nő maradványai Iváncsáról (a szerző felvétele)

